

Zwijgen òf praten: een zwart/wit-tegenstelling?

Hanneke Bot

In het denken over de behandeling van getraumatiseerde mensen, vluchtelingen bijvoorbeeld, is een belangrijk onderwerp of er nu wel of juist niet moet worden gepraat over wat men heeft meegemaakt. En, in het verlengde daarvan, ligt de vraag wanneer er dan wel moet worden gepraat en op wat voor manier. Voegen we bij deze vragen een transcultureel perspectief, dan wordt het nog ingewikkelder: zijn er culturele verschillen in het omgaan met traumatische ervaringen, of zijn deze meer individueel bepaald? In dit kader interesseert het artikel van Marian Tankink over hoe men in Oeganda wordt omgegaan met de dramatische geschiedenis, me zeer.

Tijdens mijn werk als 'counsellor' in Kenia in de tachtiger jaren vertelde een patiënt mij het volgende suïcideplan. Hij zou naar Oeganda gaan en daar ongetwijfeld snel een soldaat of politieman tegenkomen die hem iets zou vragen in de trant van 'geef me je schoenen'. Dat zou hij weigeren, waarop hij door hem gedood zou worden. In een notendop karakteriseert dit het toenmalige beeld van Oeganda in de wereld.

In 1986 keerde het tij met de komst van Museveni en brak een periode van 'post war euphoria' aan. Tijdens een bezoek aan Kampala in 1997 leek die euforie nog niet verdwenen. Er was weliswaar weinig materiële welvaart, maar de economie groeide goed, iedereen leek optimistisch en het was er vooral veilig. Tot diep in de nacht was er leven op straat. Als vrouw alleen kon je in een taxi-busje stappen. Ook 's nachts, zonder dat je werd lastig gevallen. Van animositeit tussen de burgers leek geen sprake. Vergeleken met Nairobi, waar in die tijd de rijken zich opsloten in hun eigen woning achter met schrikdaad getooide muren en het uitgaansleven tot stilstand was gekomen vanwege de enorme criminaliteit, was Kampala een verademing. Hoe doen de mensen in Oeganda dit? Hoe leven ze verder, niet alleen met de herinneringen, maar ongetwijfeld toch ook met de woede en haat jegens hun medeburgers?

Tankink geeft een aanzet om hierover verder te denken. In haar inleiding poneert ze een krachtige tegenstelling: in 'het Westen' vindt men dat er gepraat moet worden over traumatische oorlogservaringen, terwijl men dat in Oeganda juist als ziekmakend ziet. Het is verleidelijk om in zwart/wit termen te denken, maar doet dit geen afbreuk aan de complexe realiteit? Gaandeweg plaatst ze zelf deze stelling in een ruimer kader en brengt ze vele nuances aan. Het zwijgen blijkt een functie te vervullen in een sociaal-economisch-politieke constellatie waarin nog weinig ruimte is om weer opnieuw kwetsbaar te zijn. Toch komt ze er niet toe om ook haar stelling te nuanceren. Uiteindelijk lijkt ze zelfs een 'oplossing' te hebben gevonden. Er moet worden gepraat en

verantwoording worden afgelegd. Het politieke apparaat moet worden gezuiverd, opdat er gemeenschapszin ontstaat en er ervaringen kunnen worden gedeeld. “Een probleem is hoe dit aan te pakken”, verzucht ze uiteindelijk. Het lijkt me het understatement van het jaar.

Ik wil drie kanttekeningen plaatsen bij dit artikel.

1 De aard en de omvang van de catastrofe die men in Oeganda heeft meegemaakt, valt natuurlijk niet te vergelijken met een eenvoudig trauma. Misschien is het te vergelijken met de rampspoed die de Tweede Wereldoorlog ons heeft gebracht. In dit verband schoot een column van Heldring in *NRC Handelsblad* van 6 oktober 2000, *De wijsheid van de struisvogel*, me in gedachten. Ik vat het kort samen.

De centrale vraag is: waarom is er in het oosten van Duitsland zo veel meer geweld tegen buitenlanders dan in het westen, terwijl er in het oosten minder buitenlanders zijn? In West-Duitsland werden na de Tweede Wereldoorlog de grootste oorlogsmisdadigers gestraft maar de miljoenen ex-nazi's en meelopers werden mild behandeld en in het nieuwe bestel opgenomen. En de eerste twintig jaar werd hier over gezwezen. Dit was misschien niet goed voor het rechtsgevoel, maar het voorkwam dat velen buiten de nieuwe (democratische) orde werden gesteld en daardoor gemarginaliseerd zouden raken met als mogelijk gevolg dat ze zich zouden gaan verzetten tegen de nieuwe orde. Door 'de wijde mantel der vergetelheid' bedekt konden velen carrière maken in de nieuwe staat en aan de democratie wennen. Wat de West-Duitsers zich hebben gegund – een zwijgen over het verleden – hebben zij de Oost-Duitsers na 1989, bij de hereniging, niet gegund. De gehele DDR werd tot een misdadige organisatie verklaard waardoor de grote meerderheid van de Oost-Duitse bevolking zich 'stelselmatig vernederd' voelt. De kinderen hebben geen respect voor hun ouders en richten hun ressentimenten op anderen, op 'vreemden' die makkelijk aansprakelijk zijn te stellen voor alle problemen die er zijn. Er was weliswaar oppositie tegen de gang van zaken, zowel vanuit het buitenland (de angst dat het bruine hemd van onder het democratische vest tevoorschijn zou komen) alsook van binnenuit. Maar uiteindelijk kunnen we misschien voorzichtig zeggen dat deze pragmatische struisvogelhouding er toe heeft geleid dat het democratisch denken in West-Duitsland wortel heeft kunnen schieten.

Tankinks raad om daders publiekelijk verantwoording af te laten leggen en het overheidsapparaat te zuiveren moet, met deze analyse in gedachten, misschien toch nog eens goed worden bekeken. Is dit nou zo verstandig? Hoe zit het dan met stigmatisering, uitstoting, kans op verbittering?

2 Tankink lijkt een onderscheid te maken tussen 'traumatische ervaringen' en de verwoesting van de economie en sociale structuren die er het gevolg van zijn. Eerlijk gezegd vraag ik me af of de verwoesting van het publieke leven en de economie ook niet onder de 'traumatische ervaringen' moet worden geschaard. Het één is onlosmakelijk verbonden met het ander onder de noemer 'oorlog en terreur'. En is het niet verstandig om bij een veelheid van problemen, te beginnen met het oplossen van dat wat de meeste kans van slagen heeft?

Opvang na zo'n multipel trauma kan natuurlijk uit een heleboel verschillende dingen bestaan. Hulp bij medische en praktische nood, aandacht, belangstelling en een vriendelijk woord, om maar eens een aantal zaken te noemen. Erkenning van het feit dat veel leed is geleden, hoeft niet per se te betekenen dat er ook uitgebreid over wordt gepraat. Het kan wel eens een heel verstandige keus zijn om te zwijgen over wat er is gebeurd, zolang het nog onduidelijk is wie precies welke rol heeft gespeeld in de conflicten. Ook is er soms tijd nodig om afstand te nemen van wat er is gebeurd, voor er over kan worden gesproken. Materiële hulp om wat verloren is gegaan weer op te bouwen, lijkt me óók een vorm van erkenning.

Tankink maakt telkens een zwart/wit-tegenstelling van de manieren van omgaan met trauma in 'het Westen' en in Oeganda. Ze refereert niet aan het debat dat ook hier wordt gevoerd over trauma, posttraumatische stressstoornis (PTSS) en hoe er mee om te gaan. Haar informanten uiten zich meer genuanceerd dan ze in haar initiële stelling verwoord. De een vertolkt de mening dat 'it will affect people', wanneer er zou worden gepraat over de terreur. De ander zwijgt, omdat hij anderen niet vertrouwt of omdat hij niet geleerd heeft hoe dat te doen, en niet omdat hij denkt dat het ziekmakend is. Alhoewel het misschien niet verstandig is om iedereen die last heeft van oorlogsherinneringen 'ziek' te verklaren met een etiket PTSS, gaat het ook te ver om te zeggen dat mensen niet 'over de verschijnselen van PTSS klagen'. Ze hebben het er wel over dat ze nachtmerries hebben over de economische problemen, die volgens mij ook onder 'traumatische ervaringen' zijn te vatten. Nu denken de mensen dat ze uit de problemen zullen zijn, wanneer hun economische situatie is verbeterd en misschien is dat ook wel zo. Maar het is ook heel goed mogelijk dat er later blijkt dat er mensen zijn die de behoefte krijgen om te praten over wat er in die verschrikkelijke periode is gebeurd.

3 De stelling dat er na een traumatische ervaring direct zou moeten worden gepraat, wordt ook in 'het Westen' al weer genuanceerd. Op de conferentie van de European Society of Traumatic Stress Studies in Istanbul in 1999 werden onderzoeken gepresenteerd, waarvan de uitkomst juist wees op de schadelijke effecten van onmiddellijke debriefing. Waarover wordt geklaagd in verband met de opvang van slachtoffers na de Tweede Wereldoorlog, is niet alleen het feit dat er niet gepraat kon worden, maar de algehele ontkenning van de noden van hen die uit Duitsland terugkeerden. Alle opvang ontbrak, huizen bleken verkocht, in bewaring gegeven inboedels 'verdwenen', er werd uiterst krenterig omgegaan met het verlenen van uitkeringen et cetera. Als er op dat vlak meer aandacht was geweest, was er later minder geweest om met wrok op terug te zien. Maar ook in de behandeling van PTSD hoeft toch niet per se te worden gepraat? Er zijn vele vormen van non-verbale therapie die zeker zo goed werken. Zingen, huizen bouwen, watertanks reconstrueren – het hoeft geen ontkenning in te houden en kan allemaal erg therapeutisch zijn. Erkenning van de noden van Oeganda door de internationale gemeenschap en het verlenen van allerlei vormen van praktische hulp waar ze om vragen, zou op dit moment ook wel eens een goede traumatherapie kunnen zijn.

Noot

Hanneke Bot is socioloog en psychotherapeut. Ze is verbonden aan de afdeling Phoenix van De Gelderse Roos te Wolfheze. Deze afdeling is gespecialiseerd in de hulpverlening aan vluchtelingen. Momenteel bereidt ze een proefschrift voor over het werken met tolken in psychotherapeutische gesprekken.